

Alexander Zavaľnyuk

**L. A. KOVALENKO: TALENT OF SCIENTIST – TO SCIENCE AND PEOPLE
(to 110th birthday)**

The author lights up the separate questions of scientifically-pedagogical and public activity, human potential of doctor of historical sciences, professor, manager of department of world history of Kamyanets-Podilsky state pedagogical institute Leonid Antonovych Kovalenko. He was the known scientist, intellectual person, humanist, favorite of many generations of students-historians.

Keywords: Leonid Anton Kovalenko, historical faculty, department of world history, research process, academic lectures, student young people, educate work.

Александр Завальнюк

**Л. А. КОВАЛЕНКО: ТАЛАНТ УЧЕНОГО – НАУКЕ И ЛЮДЯМ
(к 110-летию с дня рождения)**

Освещаются отдельные вопросы научно-педагогической и общественной деятельности, человеческого потенциала известного ученого, интеллектуала, гуманиста, доктора исторических наук, профессора, заведующего кафедрой всемирной истории Каменец-Подольского государственного педагогического института, любимца многих поколений студентов-историков – Леонида Антоновича Коваленко.

Ключевые слова: Леонид Антонович Коваленко, исторический факультет, кафедра всемирной истории, научно-исследовательский процесс, академические лекции, студенческая молодежь, воспитательная работа.

Отримано: 18.08.2017.

УДК 001:94(477)(092)

Сергій Калитко
(Вінниця)

**ЛЕОНИД АНТОНОВИЧ КОВАЛЕНКО: ДОЛЯ УКРАЇНСЬКОГО
ВЧЕНОГО В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ**

У статті проаналізовано життєвий та творчий шлях відомого історика професора Л. Коваленка. Основна увага приділена характеристичі його наукової та викладацької діяльності в контексті суспільно-політичного розвитку України у період другої половини 40-х – першої половини 80-х рр. ХХ ст. Автор довів, що радянська тоталітарна система стала гальмуючим фактором реалізації його наукового потенціалу. Проте і в таких складних умовах вчений здійснив вагомий внесок у розвиток української історіографії та сформував чисельну власну наукову школу.

Ключові слова: Л. Коваленко, радянський тоталітаризм, українська історіографія, викладацька діяльність, методична робота, наукова школа.

Створення наукової історії української історіографії як неперервного процесу, вимагає, зокрема, вивчення діяльності вчених істориків радянської доби, їх взаємин з владою. До відомих

науковців-істориків належить Леонід Антонович Коваленко – доктор історичних наук, професор.

Відомості про його життєвий шлях, наукові здобутки та їх оцінка містяться у чисельних енциклопедичних виданнях¹, а також у працях і спогадах М. Алещенка і В. Заборовського², Л. Баженова³, С. Борисевича⁴, І. Винокура та О. Степенка⁵, О. Григоренка⁶, А. Гуменюка⁷, І. Колесник⁸, А. Копилова⁹, С. Копилова¹⁰, Б. Крутляка¹¹, М. Кукуруджяка¹², С. Трубочанінова¹³, А. Філінука¹⁴, П. Щербини¹⁵, В. Яремчука¹⁶, Б. Кушніра¹⁷, А. Гаврищука¹⁸, О. Котоній¹⁹. Найбільш повно життя та творчість визначного українського історика висвітлено у монографії С. Копилова та В. Степанкова «Леонід Антонович Коваленко: вчений, педагог, особистість»²⁰.

Мета статті – стисло охарактеризувати наукову і педагогічну діяльність Л. Коваленка з акцентом на умови радянських реалій.

Народився Л. Коваленко 12 березня 1907 р. в с. Ступична, нині Катеринопільського району Черкаської області, у родині вчителя початкової школи. З семи років осиротів, його прихистили родичі – селяни-бідняки. З малих літ займався сільською працею, прагнув до освіти та самостійного життя.

В 1926-1930 рр. був сільським бібліотекарем, завідувачем районного будинку культури, співробітником районної газети. Водночас використовував усі можливості для навчання. У 1926-1927 рр. навчався у річній радянсько-партійній школі у м. Новоград-Волинський, у 1930-1931 рр. – на робітничому факультеті у м. Біла Церква, у 1931-1936 рр. – на історичному факультеті Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Для поліпшення матеріального становища в 1934-1939 рр. викладав історію у школах, технікумах, на різних курсах м. Києва²¹.

У 1939 р. вступив до аспірантури Київського університету ім. Т.Г. Шевченка, навчання перервала війна. З червня 1941 р. по березень 1944 р. знаходився на фронтах. У серпні 1944 р. демобілізований як інвалід 2 групи (важке поранення правої руки).

У жовтні 1944 р. продовжив навчання в аспірантурі. 24 листопада 1945 р. захистив кандидатську дисертацію «Французька буржуазна революція кінця XVIII ст. і Україна», виконану під керівництвом члена-кореспондента Академії наук УРСР М. Петровського²².

Починаючи з травня 1945 р. обіймав посаду старшого наукового співробітника Інституту історії України АН УРСР.

Повоєнні часи видалися важкими. До об'єктивних чинників – руйнація народного господарства внаслідок війни, долучилися суб'єктивні – дії сталінського керівництва. Сталін прагнув повернутись до управління післявоєнною країною звичним методами політичних репресій. Щоправда, вже не йшлося про масові розстріли, адже людські втрати на війні були страшними, робочих рук, особливо на територіях де точилися бойові дії, не вистачало. Проте важливо було відновити в суспільстві атмосферу страху перед владою, підозру до громадян щодо їх політичної лояльності тощо.

Для влади це було важливим, адже фронтовики побували за межами СРСР. Там, в Європі, вони на власні очі побачили життя, яке багато в чому відрізнялося від того, як його висвітлювала

радянська пропаганда. Порівняння з радянською дійсністю часом було не на користь останньої.

Становище в Україні ускладнювалося голодом 1946-1947 рр., спричиненого посухою та вилученням державою мізерного урожаю. В західному регіоні відбувалась збройна боротьба УПА проти радянської влади.

Починаючи з 1946 р. і до початку 50-х рр. ЦК ВКП(б) видав низку постанов що стосувалися духовного життя суспільства – від літератури до симфонічної музики. Український ЦК відповідно ухвалював свої постанови, в яких головним і незнищеним ворогом був «український буржуазний націоналізм». У постанові ЦК КП(б)У від 1 жовтня 1946 р. «Про журнал «Вітчизна» у цьому звинуватили Л. Коваленка, поряд з редактором Ю. Яновським та іншими відомими діячами літератури і мистецтва. Підставою слугувала стаття «Поет, новатор, патріот» у №6. У ній Л. Коваленко відзначав, що написання українською мовою поеми «Енеїда» «виносило твір за межі суто літературного життя і літературних інтересів і робило «Енеїду» Котляревського значною подією в галузі ідеологічного життя України в кінці XVIII ст.»²³. Кримінал, на думку цекістських наглядачів за ідеологічною цнотливістю, полягав у відсутності класового підходу, прояві націоналістичної теорії безкласовості історичного процесу.

Пам'ятаючи, чим закінчувались такі звинувачення наприкінці 30-х рр., Л. Коваленко виступив з каяттям. Місця для праці у Києві для нього більше не було. У середині вересня 1947 р. він переїхав до Житомира, де працював доцентом, а згодом завідувачем кафедри загальної історії педагогічного інституту, водночас у 1951-1954 рр. працював старшим науковим співробітником Інституту історії України АН УРСР.

У 1956 р. було припинена підготовка учителів історії у низці педагогічних інститутів, зокрема Житомирському. В зв'язку з цим Л. Коваленко переїздить до Ужгорода, де працює доцентом кафедри загальної історії державного університету. Окрім суто обов'язків викладача він входив до університетських редакційно-видавничої та бібліотечної рад. Це не заважало йому продовжувати наукові дослідження.

Л. Коваленко завершив докторську дисертацію «Демократична течія в історіографії України», яка була обговорена на кафедрі у травні 1961 р.²⁴. І знову в компартійних та гебістських структурах згадали про звинувачення 1946 р., посилаючись на постанову ЦК КП(б)У. Позапартійний Л. Коваленко 18 жовтня 1961 р. у листі до секретаря ЦК КПУ А. Скаби висловив прохання зняти з нього ці звинувачення. Зокрема він вказував, що його критикували у 1946 р. за суперечності окремих положень статті про І. Котляревського з теорією мовознавця М. Марра. На початок 60-х рр. погляди Марра були відхилені як науково неспроможні, а звинувачення проти Коваленка залишалися. Відповіді з ЦК не було²⁵. Тому до смерті вчений жив у радянському суспільстві з тавром українського буржуазного націоналіста.

Л. Коваленко був змушений вкотре змінювати місце проживання, з 1 жовтня 1961 р. розпочавши працю у Кам'янець-

Подільському державному педагогічному інституті. «Кам'янецький період», на нашу думку, можна вважати одним з найкращих у його житті. У місцевому педагогічному інституті викладачі-історики традиційно велику увагу приділяли науковій діяльності. Л. Коваленко відразу «вписався» в інститутську спільноту, користувався великою повагою колег і студентів за свої людські якості, наукову ерудицію, високий фаховий рівень. Кам'янець-Подільський являв собою місце на кшталт своєрідного університетського кампусу. Життя в цьому компактному, з багатьма архітектурними пам'ятками, з перевагами урбаністичної організації території міста, позбавленому метушні, галасливості, тривалих щоденних переїздів та інших ознак великих промислових агломерацій, створювало умови для плідної наукової творчості. Не останнє значення у існуванні комфортного мікроклімату в інституті відіграла віддаленість від обласних владних установ, що знаходились у м. Хмельницький.

У Кам'янці Л. Коваленко виконував обов'язки завідувача кафедри історії педагогічного інституту з 16 січня 1962 р. Після викремлення історичного факультету в окрему структурну одиницю, він очолив кафедру всесвітньої історії, якою керував до листопада 1983 р. Одночасно з 27 червня 1963 р. і до смерті – 22 червня 1985 р., перебував на посаді професора цієї кафедри²⁶.

15 лютого 1965 р. у Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка відбувся захист докторської дисертації «Демократичні течії в історіографії України XIX ст.». Серед багатьох, що позитивно відгукнулись на дисертацію, доктори історичних наук, професори М. Кравець зі Львова та І. Шульга з Ужгорода. Згодом вони переїхали на Поділля, працювали у Вінницькому державному педагогічному інституті (нині університеті) і підтримували тісні творчі контакти з Л. Коваленком²⁷.

Л. Коваленко відзначався багатогранністю наукових зацікавлень. Як завідувач кафедрою всесвітньої історії вивчав історію зарубіжних країн. У 1963 р. у Москві було видано нарис історії Угорщини, в якому розділи про події соціально-економічної та політичної історії кінця XVIII ст. – середини XIX ст. написані Л. Коваленком. Дану працю науковець розпочав ще в Ужгороді.

У сфері його наукових інтересів залишалися проблеми історії Великої Французької революції. Дослідник обрав аспект проблеми, пов'язаний із впливом революції на громадсько-політичне життя в українських землях. Така постановка питання свідчить, на наш погляд, про патріотизм та громадянську мужність вченого. Адже радянська концепція відводила Україні місце однієї з частин «Отечества», яка певний час підпорядковувалася іншим державам, але впродовж століть окремими частинами була повернута назад під руку «старшого брата – російського народу». Л. Коваленко у низці статей та монографій «Велика Французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст.» розглядав історію України у контексті всесвітньої історії, вказуючи на значення поширення ідей просвітництва і революції на формування світогляду передових представників українського суспільства в

межах етнічних земель українського народу. Також дослідник подав докладну історіографію проблеми, висловив свої міркування з питання хронологічних меж революції та ін.²⁸.

У монографії докладно проаналізовано проникнення ідей Французької революції в різні верстви суспільства українських земель та їх вплив на світогляд і діяльність громадських діячів. Л. Коваленко, зокрема, використовує праці не дуже шанованих радянським офіціозом істориків – М. Костомарова, О. Лазаревського, О. Єфіменко, М. Максимовича, М. Слабченка, Д. Багалія, широко цитує працю І. Борщака, видану у Львові у 1937 р. Привертає увагу розділ праці про відомості та уявлення французької громадськості кінця XVIII ст. про Україну. Автором охарактеризовано відповідні праці Вольтера, дипломата К. Карломана де Руміє, якобінця Фегорана та інших, що пронизані думкою про окремішність України і Росії. Л. Коваленко цитує Ф. Горана, твір якого він вводить до наукового обігу вперше, про те, що Україна «... була відкрита з усіх боків для набігів татар, литовців, поляків, росіян, що без кінця сперечалися за неї»²⁹. Отже, вказано на загарбницький характер політики російської держави щодо України.

Висвітлюючи плани та окремі дії французьких правлячих кіл щодо України наприкінці XVIII – на початку XIX ст., дослідник вживає термін «український ринок»³⁰, хоча у радянській історіографії українські землі розглядалися як невіддільна частина «всеросійського ринку».

Водночас, у монографії значне місце займають сюжети про позитивний вплив передових російських діячів на розвиток суспільної думки України.

Головне місце у творчому доробку Л. Коваленка належить працям з української історіографії. Окрім тексту названої дисертації, науковцем у 1949-1972 рр. у київських та московських виданнях було опубліковано низку статей про історичні погляди Т. Шевченка, І. Франка, В. Антоновича, П. Куліша, М. Максимовича та інших. Найбільш повно Л. Коваленко цю проблематику висвітлює у перших трьох томах московського видання «Очерки истории исторической науки в СССР» (1955, 1960, 1963 рр.)³¹ та навчальних посібниках «Конспект лекцій з української історіографії XIX ст.» – (Кам'янець-Подільський, 1964) та «Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції», (1980)³². Саме ці праці привертають увагу сучасних дослідників.

При ознайомленні з цими працями насамперед необхідно враховувати історіографічну ситуацію, в якій вони видавалися. Л. Коваленко розпочав свою дослідницьку діяльність за часів диктатури Сталіна, продовжував в 60-х – середині 80-х рр., в умовах лібералізації, згодом стагнації суспільства. Останній період в Україні отримав назву «ери маланчукізму», коли відбувалося згорання всіх проявів національного, специфічно-українського³³. При цьому застосовувалися репресивні методи від позбавлення можливості займатися професійною діяльністю до ув'язнення.

З тавром українського буржуазного націоналіста Л. Коваленко був приречений дотримуватися офіційної концепції, з притаман-

ним її російсько-центричним та російсько-апологетичним характером³⁴. Також до обов'язкових складових наукових праць належала критика буржуазних «фальсифікацій» історії та буржуазних дослідників³⁵. Академік НАН України Я. Ісаєвич вказував, що йому доводилось в цьому плані іноді навіть виходити за межі можливих поступок власним переконанням задає публікації праць³⁶.

Звинувачуючи Л. Коваленка в дотриманні ним офіційної схеми, сучасні науковці водночас визнають його спробу легальними засобами зберегти українську історіографію як дисципліну наприкінці 70-х – на початку 80-х рр. ХХ ст.³⁷.

Саме так, на наш погляд, варто розглядати посібник «Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтєвої соціалістичної революції». Це був єдиний посібник повоєнних радянських часів, в якому називались імена та праці істориків ХІХ ст. – початку ХХ ст., часу, коли творилась національна концепція української історії. Зрозуміло, що імена В. Антоновича, М. Грушевського та інших тогочасних істориків згадуються лише вкупі з низкою політичних та ідеологічних ярликів, з тавруванням цих вчених як агентів, прислужників міжнародного імперіалізму. Проте автор не обмежився політичними закляттями. Хай дуже стисло, Л. Коваленко наводив історичні погляди, зазначав певні наукові здобутки цих «ворогів українського народу». До кінця 80-х рр. ХХ ст. тільки таким чином можна було легально ознайомитися із науковою спадщиною цих українських істориків, звісно, якщо ігнорувати при читанні політичну лайку.

Цю обставину відзначила І. Колесник і визначила її як «парадокс Коваленка». Дослідниця вказала, що «в умовах цілеспрямованої русифікації української культури і науки, ідеологізації праці історика, конформізм української історичної науки (як засіб виживання) виявлявся у спробах самоствердитися, зберегти елементи національної специфіки в такій «елітарній сфері, як українська історіографія»³⁸.

В. Яремчук заперечує таку оцінку, вважаючи, що книга сприяла утриманню та формуванню офіційного уявлення про історію української історіографії³⁹. Можливо, що оцінка діяльності Л. Коваленка пов'язана з особистим досвідом дослідників. І. Колесник здобувала вищу освіту і перебувала в аспірантурі за часів СРСР, а В. Яремчук – в роки «перебудови» та в незалежній Україні.

На наш погляд, рацію має І. Колесник. Окрім іншого, Л. Коваленко, не побоявся звернутися до цієї тематики попри політичні звинувачення, що тяжіли над ним до смерті. Кар'єрних мотивів доктор історичних наук професор не мав.

Також, на наш погляд, не зовсім коректною без зауваг та застережень, видається оцінка Я. Калакурою посібника та вищезазначених статей як таких, що «просякнуті ідеологічним підходом до трактування української історіографії», «з графаретними інсинуаціями». Я. Калакура зазначає, що Л. Коваленко «був змушений визнати» позитивне значення окремих праць, зокрема «Історії України – Руси»⁴⁰. Шановному доктору історичних наук, професору Я. Калакурі як колишньому працівникові ЦК КПУ, а згодом

секретарю партійного комітету Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському держуніверситеті ім. Т.Г. Шевченка достеменно відомі умови та можливості публікацій з вказаної тематики в ті часи. Сам Я. Калакура у 70-х – першій половині 80-х рр. видавав праці з історіографії історії КПРС, зокрема періоду «розвинутого соціалізму», які у більшості випадків мали публіцистичний, а не науковий характер. Щодо власної персони, то він визнає це помилкою⁴⁰, іншим, за звичкою, залишає ярлики.

Серед наукових інтересів вченого були й проблеми історичного краєзнавства. У 1951 р. ним видано історичний нарис про Житомир, публікуються статті про події Визвольної війни XVII ст. на Східній Волині, про постать Я. Домбровського.

На Поділлі Л. Коваленко повернувся до вивчення цієї проблематики. В 1966 р. у брошурі «Ізяслав» висвітлено історію міста з часу заснування (друга половина XII ст.) до середини 60-х рр. XX ст. Згодом нарис, створений на її основі, разом з нарисами про с. Білогородка Ізяславського р-ну та про Кам'янець-Подільський увійшли до видання «Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область» (1972 р.). У написанні нарису про історію Кам'янця Л. Коваленко очолював авторський колектив з 5 осіб⁴².

Л. Коваленко належав до фундаторів першого в Україні Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства, яке об'єднувало вчених та краєзнавців, подвижників вивчення історії рідного краю. Він був членом оргкомітетів I-V Подільських історико-краєзнавчих конференцій, виступав з доповідями про історіографію Поділля; погляди І.Я. Франка на історію краю; повстання 1768 р. в регіоні; становище Кам'янецького повіту у 1795-1861 рр. (у співавторстві) та міста Кам'янець-Подільський у 1672 р. Неодноразово публікував разом з І. Винокуром повідомлення про діяльність товариства та проведення вказаних конференцій в «Українському історичному журналі»⁴³.

Загалом, список наукових і методичних праць Л. Коваленка, враховуючи дипломну роботу, кандидатську та докторську дисертації, налічує 144 позиції⁴⁴.

Л. Коваленко дуже відповідально ставився до обов'язків викладача. Він не належав до тих викладачів, які хизуються перед студентами своїми знаннями, набутими впродовж тривалого часу і, мимоволі, а іноді й свідомо, цим принижують молоді. Адже студенти лише починають свою фахову освіту і невідомо якого рівня вони досягнуть в подальшому, іноді перевершуючи своїх наставників. Свої принципи педагогічної роботи у виші Л. Коваленко виклав письмово, наголошуючи на необхідності викладача постійно підвищувати свій фаховий рівень та шанувати гідність студента. Водночас він виступав проти чиновницького підходу оцінювання праці викладача паперотворчістю: «Я посилено і багато працював над удосконаленням курсів, прагнути забезпечити високий теоретичний та методичний рівень. Я вважав і вважаю, що студентську аудиторію слід поважати... Моя методична практика, зокрема полягала в тому, що кожен навчальний рік я майже заново готував курс лекцій. Ось чому мені здається, що виготовлення фондів лекцій для багаторічного користуван-

ня себе не виправдовує»⁴⁵. Повага до студентів, допомога їм в оволодінні знаннями, доброзичливість, тактовність, доступність оберталися у почуття любові студентів до свого професора.

Л. Коваленко активно займався написанням методичної літератури, рецензував навчальні посібники, брав участь у дискусії щодо підготовки підручника зі всесвітньої історії. Він був одним із укладачів хрестоматії з нової історії.

Прагнучи удосконалити навчальний процес підготовки учителів історії, піднести науковий рівень їх кваліфікації, Л. Коваленко у 1966 р. ініціював вивчення на факультеті дисципліни «Історія південних та західних слов'ян». У 1968 р. Міністерство освіти УРСР за його пропозицією дозволило написання дипломних робіт студентам-історикам педагогічних інститутів. В середині 60-х рр. брав участь у експериментах із використанням тогочасних комп'ютерів для контролю, перевірки, оцінки знань студентів. Також виступав з пропозиціями щодо змін навчальних планів педагогічних інститутів зі спеціальності «історія»⁴⁶.

Досвід науково-педагогічної діяльності Л. Коваленка та очолюваної ним кафедри, переймали інші виші. Так, у травні 1983 р. у Кам'янці-Подільському відбулося спільне засідання кафедр загальної історії місцевого, Вінницького, Івано-Франківського, Київського педагогічних інститутів з питань поліпшення історичної освіти у педагогічних вишах⁴⁷.

По-батьківському Л. Коваленко піклувався про студентів, які мали хист і виявили бажання спробувати свої сили на науковій ниві, та молодих науковців. В Ужгородському університеті він на громадських засадах консультував молодих викладачів з підготовки кандидатських дисертацій. У Кам'янці-Подільському завідувач кафедри чимало часу та зусиль віддавав цій справі, не дотримуючись так би мовити, територіального чи відомчого принципів⁴⁸. Про це свідчить доктор історичних наук, професор Ужгородського національного університету О. Мазурок. У передмові до своєї монографії він пише: «Вдячний професору Л. Коваленку, Людині й Педагогу вищої школи від Бога, кумира істориків-шістдесятників УжДУ, який вчив нас не тільки професії, але й житейської мудрості»⁴⁹. Л. Коваленко суттєво допоміг йому з вибором подальшої теми дослідження. Після захисту кандидатської дисертації, в 1972 р. О. Мазурок розпочав вибір теми докторської дисертації, пов'язаної з періодом другої половини XIX ст. Він згадував: «Скажу відверто: в Ужгороді не було з ким порадитися, оскільки тут панувала «школа» класовиків-боротьбистів, які «досліджували» історію регіону лише після 1918 р.»⁵⁰. Л. Коваленко, вже з Кам'янця, першим дав пораду щодо теми і він же остаточно її сформулював. Коли виникло питання про дублювання теми «Соціально-економічний розвиток міст в Західноукраїнських землях у другій половині XIX ст.» з дослідженням іншого науковця, О. Мазурок приїхав до Кам'янця. Там мудрий Леонід Антонович, вислухавши його, із властивим житейським досвідом і добрим гумором (це знає тільки той, хто з ним спілкувався) сказав: «Чого Ви панікуєте? Нехай Ваша тема залишається про міста, але посуньте хронологічні рамки на кінець XIX – початок XX сто-

літь, тобто в епоху імперіалізму»⁵¹. Дослухавшись поради О. Мазурок виконав і успішно захистив дисертаційне дослідження.

Л. Коваленко безпосередньо керував написанням кандидатських дисертацій у 5 здобувачів, які захищалися у Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка, у Дніпропетровському державному університеті⁵² та надавав суттєву допомогу у підготовці кандидатських дисертацій іншим пошукачам.

Л. Коваленко виступав опонентом на захисті кандидатських дисертацій в Інституті історії України АН УРСР та у Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка⁵³.

Л. Коваленко був одним із тих вчених Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, завдяки яким постала потужна когорта науковців-істориків у alma mater, Києві, Хмельницькому та в інших містах України. Серед них – академік НАН України, директор Інституту історії України НАН України В. Смолій; доктори історичних наук, професори – Л. Баженов, О. Григоренко (м. Хмельницький), О. Завальнюк (тривалий час ректор КІНУ імені Івана Огієнка), В. Лозовий (Інститут стратегічних досліджень НАН України), В. Марчук (м. Івано-Франківськ), В. Нечитайло, В. Прокопчук, В. Степанков, А. Філінюк; доктор філософських наук І. Козлова; кандидати історичних наук, професори – А. Копилов (тривалий час ректор Кам'янець-Подільського педагогічного інституту), Р. Постоловський (ректор Рівненського державного гуманітарного університету), І. Рибак; кандидати історичних наук доценти – М. Алещенко, Г. Бондаренко (м. Луцьк), А. Гуменюк (м. Хмельницький), М. Петров, В. Романюк, В. Савчук, С. Трубчанінов, О. Федьков, Ю. Хоптяр; кандидат політичних наук М. Вавринчук⁵⁴. Також до цієї плеяди належать В. Байдич (м. Хмельницький), О. Журба, В. Петренко (м. Вінниця), В. Щербина та багато інших.

Л. Коваленко був знаний у колах вчених-істориків. Академік В. Смолій вказував на творчі контакти Л. Коваленка з найбільш відомими в той час діячами історичної науки в Україні – С. Бібіковим, М. Брайчевським, І. Гранчаком, І. Гуржієм, К. Джеджулою, В. Дядиченком, В. Жебокрицьким, П. Калиниченком, А. Касименком, М. Ковальським, В. Котовим, І. Крип'якевичем, П. Лавровим, Ф. Лосем, М. Марченком, І. Мишком, М. Петровським, К. Петряєвим, В. Пихалом, Л. Полухінім, Д. Похилевичем, В. Сарбеєм, С. Сідельниковим, М. Трояном, Ф. Шевченком, Я. Штернбергом та в Росії – М. Алпатовим, І. Галкінім, В. Іллерицьким, В. Мавродінім, А. Манфредом, Ю. Марголісом, М. Нечкіною, А. Пушкашем, М. Тихомировим і багатьма іншими⁵⁵.

Л. Коваленко прожив непросте життя. Обдарований блискучим аналітичним розумом, він був змушений у своїй науковій діяльності постійно йти на компроміси, не виходити за жорстко означені межі історичної схеми, визначеної офіційною компартійною ідеологією. Висловлене ним на початку шляху в науці власне розуміння проблеми церберів тоталітарної системи сприйняти як небезпечну для неї і погрожували вченому впродовж всього життя. Проте Л. Коваленко в таких умовах зберіг людську гідність, завдяки власним зусиллям

досяг знаних наукових висот. Він виховав покоління істориків, які повсюди самовіддано служать науці та Україні.

Примітки:

1. Аксенова Є.П. Коваленко Леонід Антонович / Є.П. Аксенова // Славяноведение в СССР. Изучение южных и западных славян: Библиографический словарь. – Нью-Йорк ; Москва, 1996. – С. 230-231; Баженов Л.В. Коваленко Леонід Антонович / Л.В. Баженов // Енциклопедія сучасної України – К., 2013. – Т. 13. – С. 446; Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 76, 232-233; Брега Г. Коваленко Леонід Антонович / Г. Брега, П. Бондарчук // Вчені Інституту історії України: Біобібліографічний довідник. Серія: «Українські історики». – К., 1998. – Вип. 1. – С. 132-133; Брега Г.С. Коваленко Леонід Антонович / Г.С. Брега, П.М. Бондарчук // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2007. – Т. 4. – С. 381; Коваленко Леонід Антонович // Историки-слависты СССР: Библиографический словарь-справочник. – М. : Наука, 1981. – С. 88; Коваленко Леонід Антонович // Историки-слависты СССР: Библиографический справочник. – Харьков, 1969. – С. 36; Коваленко Леонід Антонович // Вчені Хмельниччини : біобібліографічний покажчик. – Хмельницький, 1988. – С. 95-98; Коваленко Леонід Антонович // Радянська енциклопедія історії України. – [К.]. : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1970. – Т. 2. – С. 402-403; Олашин М.В. Історичний факультет Ужгородського національного університету : біобібліографічний довідник / М.В. Олашин. – Ужгород : Гражда, 2010. – С. 140-142; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття : малий енциклопедичний словник / Г.В. Павленко – Ужгород : ВАТ «Патент», 1997. – С. 54.
2. Алещенко М.І. Питання історіографії визвольної війни українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького в працях професора Л.А. Коваленка / М.І. Алещенко, В.П. Заборовський // Поділля і Східна Волинь в роки Визвольної війни середини XVII ст. : матеріали Всеукраїнської історико-краєзнавчої науково-практичної конференції. 19 вересня 1998 р. – Стара Синява : Поділля, 1998. – С. 95-97.
3. Баженов Л.В. Професор Л.А. Коваленко – дослідник Волино-Подільського краю, діяч краєзнавчого руху / Л.В. Баженов // Academia на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка (до 90-річчя від дня народження) / Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут. Історичні дослідження. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Ч. 1. – С. 9-11.
4. Борисевич С.О. Особистий фонд Л.А. Коваленка у філіалі Державного фонду Хмельницької області / С.О. Борисевич // Academia, на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка... – С. 23-25.
5. Винокур І.С. 60-річчя професора Л.А. Коваленка / І.С. Винокур, О.Д. Степенко // Український історичний журнал. – 1967. – №5. – С. 160.
6. Григоренко О.П. Л. Коваленко – організатор краєзнавчих досліджень на Поділлі / О.П. Григоренко // VIII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство і культура» : наукові доповіді та повідомлення : у 2 ч. – Київ ; Харків, 1997. – Ч. 1. – С. 109-111.
7. Гуменюк А.О. Питання соціально-економічної історії м. Ізяслав (1861-1914 рр.) у творчій спадщині професора Л.А. Коваленка / А.О. Гуменюк // Academia, на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка... – С. 102-104.
8. Колесник І. Українське історіописання 1960-1980-х рр.: культурні розриви та метаморфози / І. Колесник // Світло й тіні українського радянського історіописання. – К., 2015. – С. 169-175.

9. Копилов А.О. Л. Коваленко як історик Угорщини / А.О. Копилов // Academia, на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка ... – С. 102-104.
10. Копилов С.А. Професор Л. Коваленко як історіограф (із неопублікованої наукової спадщини) / С.А. Копилов // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2007. – Т. 17. – С. 351-362.
11. Кругляк Б.А. Л. Коваленко і його учні – дослідники історії Волині і Житомирщини / Б.А. Кругляк // Akademia, на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка ... – С. 47-49; Кругляк Б.А. Л. Коваленко і його учні-дослідники історії Волині і Житомирщини / Б.А. Кругляк // Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: Історія, здобутки, перспективи : тези доповідей і повідомлень II регіональної «Велика Волинь» і VI обласної історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 1992. – С. 21-24.
12. Кукурудзяк М.Г. Науково-педагогічна діяльність професора Кам'янець-Подільського педагогічного інституту Л.А. Коваленка / М.Г. Кукурудзяк // Тези доповідей 12-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції – Вінниця, 1993. – С. 81-82; Кукурудзяк М.Г. Науково-педагогічна діяльність професора Леоніда Антоновича Коваленка / М.Г. Кукурудзяк // Academia, на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка ... – С. 3-5.
13. Трубочанінов С.В. Л. Коваленко: Доля українського інтелігента / С.В. Трубочанінов // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т. 1. – С. 226-230.
14. Філінюк А.Г. Історична школа професора Л.А. Коваленка / А.Г. Філінюк // Akademia, на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка... – С. 33-35; Філінюк А.Г. Леонід Антонович Коваленко / А.Г. Філінюк // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 168-184; Філінюк А.Г. Яскравий слід видатного педагога і талановитого вченого / А.Г. Філінюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2007. – Т. 9. – С. 3-15.
15. Щербина П.Ф. Л. Коваленко – визначний український історик / П.Ф. Щербина // Akademia, на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка ... – С. 6-8.
16. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / В. Яремчук. – Острого : Вид-во Нац. ун-ту Острозька академія, 2009. – 526 с.; Яремчук В. Трактатування діяльності М. Грушевського в радянській історіографії післясталінського часу (середини 1950 – початку 1970-х рр.) / В. Яремчук // III Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на шляху творчого поступу». – Луцьк : Вежа, 2007. – С. 376-383.
17. Кушнір Б.М. Л. Коваленко – учений і педагог / Б.М. Кушнір // Akademia, на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка ... – С. 13-15.
18. Гавришук А.П. Талановитий, мудрий, простий і доступний / А.П. Гавришук // Academia, на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка... – С. 16-19.
19. Котоній О.К. Мої спогади про Леоніда Антоновича Коваленка / О.К. Котоній // Akademia, на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка ... – С. 23-25.
20. Копилов С.А. Леонід Антонович Коваленко: вчений, педагог, особистість / С.А. Копилов, В.С. Степанков – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – 192 с.
21. Копилов С.А. Степанков В.С. Леонід Антонович Коваленко: вчений, педагог, особистість... – С. 67; Олашин М.В. Історичний факультет Ужгородського національного університету: Біобібліографічний довідник... – С. 140.

22. Брега Г.С., Бондарчук П.М. Коваленко Леонід Антонович... – С. 381; Копилов С.А., Степанков В.С. Леонід Антонович Коваленко: вчений, педагог, особистість... – С. 7; Олашин М.В. Історичний факультет Ужгородського національного університету : біобібліографічний довідник... – С. 140.
23. Копилов С.А., Степанков В.С. Леонід Антонович Коваленко: вчений, педагог, особистість... – С. 8.
24. Там само. – С. 9-10, 126-127.
25. Там само. – С. 153-155.
26. Там само. – С. 11, 13, 23.
27. Там само. – С. 12, 38-40, 128, 160-161.
28. Там само. – С. 53-59, 61-64, 128-130, 132.
29. Коваленко Л.А. Велика Французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст. / Л.А. Коваленко. – К. : Видво Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, 1973. – С. 161.
30. Там само. – С. 149-150.
31. Копилов С.А., Степанков В.С. Леонід Антонович Коваленко: вчений, педагог, особистість... – С. 126-128.
32. Коваленко Л.А. Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції / Л.А. Коваленко. – К. : Вища школа, 1983. – 120 с.
33. Колесник І. Українське історіописання 1960-1980 рр.: культурні розриви та метаморфози... – С. 169, 176.
34. Яремчук В. Ідеологічні ідентичності істориків в радянській Україні / В. Яремчук // Світло й тіні українського радянського історіописання. – К., 2015. – С. 45.
35. Удод О. Просопографічна палітра українських радянських істориків доби «розвиненого соціалізму» / О. Удод // Світло й тіні українського радянського історіописання. – К., 2015. – С. 165.
36. Портнов А. Історії істориків: обличчя й образи української історіографії ХХ століття / А. Портнов – К. : Критика, 2011. – С. 215.
37. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII – початок ХХ століття) / І.І. Колесник – К. : Генеза, 2000 – С. 94-96; Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби... – С. 451-453.
38. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII – початок ХХ століття)... – С. 95.
39. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР після сталінської доби... – С. 453.
40. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій / Я.С. Калакура. – К. : Генеза, 2012. – С. 44, 372, 374.
41. Там само. – С. 397.
42. Копилов С.А., Степанков В.С. Леонід Антонович Коваленко: вчений, педагог, особистість... – С. 84-92.
43. Там само. – С. 83-84, 128-133.
44. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII – початок ХХ століття)... – С. 46-53, 57-60, 134-136.
45. Там само. – С. 11.
46. Копилов С.А., Степанков В.С. Леонід Антонович Коваленко: вчений, педагог, особистість... – С. 16-19, 188-190.
47. Там само. – С. 22.
48. Там само. – С. 10, 166-175, 177-179.
49. Мазурок О.С. Міста Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у другій половині ХІХ – на початку ХХ століть (1848-1918 рр.): етносоціальний та економічний аспекти / О.С. Мазурок. – Ужгород : Карпатська вежа, 2012. – Т. 1. – С. 9.

50. Там само. – С. 11.
51. Там само. – С. 11, 15.
52. Копилов С.А., Степанков В.С. Леонід Антонович Коваленко: вчений, педагог, особистість... – С. 138-139.
53. Там само. – С. 138.
54. Там само. – С. 5, 13, 168.
55. Там само. – С. 4-5.

Sergiy Kalytko

LEONID ANTONOVYCH KOVALENKO: FATE OF UKRAINIAN SCIENTIST UNDER THE CONDITIONS OF SOVIET TOTALITARIANISM

The author of the articles analyses the life and career of the known historian professor L. Kovalenko. He pays basic attention to description of Kovalenko's scientific and teaching activity in the context of social and political development of Ukraine in the period from the second half of 40th to first half 80th of XX Century. An author proved that the soviet totalitarian system was the braking factor for realization of Kovalenko's scientific potential. But scientist carried out a weighty contribution to development of Ukrainian historiography and he formed numeral own scientific school, despite such difficult conditions.

Key words: L. Kovalenko, soviet totalitarianism, Ukrainian historiography, teaching activity, methodical work, scientific school.

Сергей Калитко

ЛЕОНИД АНТОНОВИЧ КОВАЛЕНКО: СУДЬБА УКРАИНСКОГО УЧЕНОГО В УСЛОВИЯХ СОВЕТСКОГО ТОТАЛИТАРИЗМА

В статье проанализирован жизненный и творческий путь известного историка профессора Л. Коваленко. Основное внимание уделено характеристике его научной и преподавательской деятельности в контексте общественно-политического развития Украины в период второй половины 40-х – первой половины 80-х гг. XX века. Автор доказал, что советская тоталитарная система стала тормозящим фактором реализации его научного потенциала. Однако и в таких сложных условиях ученый осуществил весомый вклад в развитие украинской историографии и сформировал численную собственную научную школу.

Ключевые слова: Л. Коваленко, советский тоталитаризм, украинская историография, преподавательская деятельность, методическая работа, научная школа.

Отримано: 16.08.2017.